

БОРИС ЄРАСОВ,
ТЕТЯНА ТИЩЕНКО
(Полтава)

ОСВІТА В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Висвітлено результати дослідження тенденцій розвитку освіти в епоху Середньовіччя, вивчено історичні основи навчання в країнах Західної Європи.

Ключові слова: монастирські школи, муніципальні школи, лицарське виховання, тривіум, квадривіум, схоластика.

Середні віки в Західній Європі, які беруть свій початок із V століття, – це величезний часовий пласт, що охоплює майже дванадцять сторіч. У спадок від Римської імперії вони отримали християнську релігію в її західному різновиді – католицизм. Християнська церква стала головною ідеологічною силою, яка визначала розвиток усіх основ суспільного життя. Вона різко негативно сприймала античну культуру, вважаючи її гріховною. Церква монополізувала духовне життя суспільства, проводячи виховання винятково в рамках релігійної ідеології. Педагогічна думка, яка до цього розвивалася на ґрунті філософії, стала складовим елементом теології.

Мета даної роботи полягає в дослідженні ряду особливостей виховання і освіти епохи Середньовіччя, аналізі динаміки педагогічної думки в даний історичний період.

Культура і освіта Середньовіччя завжди викликали інтерес і широко висвітлювалися в історії педагогіки. Ще до революції 1917 року була видана книга М. Сперанського „Нариси по історії народної школи в Західній Європі” (М., 1896), книга П.Г. Мижуєва „Головні моменти в розвитку західноєвропейської школи” (М., 1913) і ряд інших робіт. Перекладена російською мовою в 1908 році М. Сперанським праця німецького історика педагогіки Ф. Паульсера „Історичний нарис розвитку освіти в Німеччині” містить величезну кількість фактів, яскравих описів, оригінальних оцінок. Велику кількість робіт, присвячених цій епосі, включає і радянська, і пострадянська історія педагогіки.

Вся середньовічна система знань ґрунтувалася на працях чотирьох найбільших просвітителів раннього Середньовіччя: Марціане Капели, Боеція, Касиодора і Ісидора. У V столітті Марціан Капела написав трактат „Про шлюб Філології з Меркурієм” – посібник усіх наук, які вивчалися в школах того часу. Боецій (480-528 рр.) створив найбільш повний для Середньовіччя виклад творів Платона і Аристотеля. Трактат для вивчення „семи вільних мистецтв” написав Касиодор (490-585 рр.), він сприяв розповсюдженню освіти серед ченців. І якщо Боеція називають за типом мислення останнім із римлян, то Касиодора – першим із схоластів. Ісидор (570-636 рр.) є автором енциклопедії „Етимологія”, яка була зібранням усіх знань, гідних вивчення (сім вільних мистецтв, медицина, закони і хронологія, книги Біблії, небесна і земна ієрархія, етимологія, людина, тварини і птахи, світ і його частини, фізична і політична географія і т. п.).

Закриття на початку VI століття останніх язичницьких шкіл імператором Юстиніаном було не тільки політичною акцією, але і симптомом занепаду язичницької культури. Відкриття нових шкіл, церковних форм навчання, означало болісне народження з надр язичництва нової культури. У раннє Середньовіччя (V-X ст.) школи зазвичай існували при приходах для підготовки священників нижчого рангу і при монастирях.

Перші монастирські школи були засновані орденом бенедиктинців на початку VI століття. Впродовж шести сторіч школи цього ордену були найбільш поширені і користувалися великим впливом. У статуті ордену вперше викладено значення практичної діяльності (фізичної, переписування книг і т. п.) для морального виховання. Щодня згідно статуту визначалося 7 годин на фізичну працю, від 2 до 5 годин на читання Святого Писання і переписування книг. Монастирська школа X століття виглядала так: „... вони разом зі школами при соборах були єдиними освітніми установами того часу, звідки черпали освіту як вищі, так і нижчі шари середньовічного суспільства. Також і в нашому монастирі для школи є дві особливі споруди, з яких кожна утворює замкнуте ціле, свого роду монастир. У одній із цих споруд, яка ближче до церкви і чернечих клаузул, міститься „внутрішня” школа; у іншій, розташованій ближче до монастирської стіни, – школа „зовнішня”. У внутрішній школі живуть частково діти, які з дня народження призначені до чернецтва, частково – юнаки і дорослі, які мають намір вступати в ченці або прийняті вже в монастир. У зовнішній школі переважно вчать діти знатних батьків, які, здобувши освіту, повернуться в мирське життя” [7, с. 70-71].

За часів раннього Середньовіччя одним із найвідоміших учених-ченців Європи був перший англійський історик Біда Високоповажний (672-735 рр.). Він заснував в Північній Англії школи при монастирях в Ярроу і Йорку. Завдяки авторитету Біди затвердилося нове літочислення „від Різдва Христового”, а не від „створення світу”. Йому належать латинські твори з теології, філософії, граматики, арифметики, астрономії, медицини. Він уважав Землю круглою як куля, обчислив точну дату Великодня для 732 року. В цей час релігія ще сприяла розвитку науки. Біда Високоповажний знав старогрецьку, латинь і цитував стародавніх авторів, здійснив переклад Євангелія англосакською мовою. За своє життя він дав освіту безлічі ченців і кліриків.

У період англосакського правління в Англії монастирі були важливими центрами культури і освіти. Ченці переписували манускрипти, а в монастирських школах вивчали твори Вергілія, Горація, Цицерона. Найважливішим заняттям у монастирських школах було навчання читанню і латинському письму. Вивчали нотну грамоту, яка була необхідна для богоугодного співу псалмів. Опанувавши техніку читання і письма, ченці могли читати і переписувати Священне Писання, духовні вірші і наявні в монастирях книги. Учення не давалося легко. Удари палицею з боку незадоволеного вчителя падали безперервно. Суворість, жорстокість покарань у середньовічній школі – її характерна особливість.

З кінця VIII століття відбувається значний розвиток монастирських шкіл як результат просвітницьких ініціатив франкського короля Карла Великого (роки правління 768-814), який в 800-му році прийняв титул імператора. Ці ініціативи мали мету пристосувати варвара-франка до римської культури, і готувалося створення придворної („палаціум”) школи, розвиток монастирських, заснування парафіяльних.

У IX-X ст. у Західній Європі поступово сформувалися дві системи виховання і освіти: церковна або духовна (для ченців і чиновників) і лицарська (для воїнів).

Сини світських феодалів отримували лицарське, в основному, військово-фізичне виховання. Їх готували до виконання своїх головних функцій – бути воїнами, володіти зброєю. Вже в ранньосередньовічний період склалася, а пізніше остаточно сформувалася відома система лицарського виховання, особливості якої пізніше узагальнив і описав Вінцент із Бове (1140-1264 рр.) у своєму творі „Про навчання дітей благородних персон”. У основі світського виховання лицарів лежало оволодіння сімома „лицарськими чеснотами”, до яких належали уміння полювати, їздити верхи, плавати, володіти зброєю, стріляти з лука, грати в шахи, складати і співати вірші, що прославляють „пані серця”. Опановували майбутні лицарі і основи придворного етикету.

Англійський історик Моріс Кін у своїй праці „Лицарство” так описує навчання молодих дворян при дворі одного з сеньйорів: „Живе в замку декілька синів феодалів, які з семирічного віку знаходяться тут, щоб отримати виховання під керівництвом досвідченого лицаря, вивчитися володіти мечем і списом, хвацьки їздити верхи і засвоїти ту витончену освіту, яка потрібна для справжнього лицаря. Вільний простір двору зліва від саду призначається для військових вправ. На ньому діти знатних мешканців замку з ранніх літ вчаться об’їжджати коней, володіти мечем, щитом і списом, стріляти з лука, з арбалета, кидати спис. Розвивати свої тілесні сили стрибанням, бігом, лазінням та іншими вправами і набути спритності – головне завдання виховання вищого класу у феодальний час” [4, с. 58-59]. У лицарських „школах” готували до турнірів, походів „до труни Господньої”, до служби васалів своїм сеньйорам. Усе ж таки деякі феодалі опановували теологію і певні наукові знання, але серед них було і немало тих, які не вміли писати, і взагалі неосвічених людей.

До семи років діти феодалів (хлопчики) виховувалися в сім’ї, головним чином, під наглядом матері. Потім їх відправляли до двору сюзерена, і тут до 14 років вони виконували обов’язки пажа, прислуговуючи, демонструючи свою відданість господині будинку. Після 14 років вони виконували обов’язки зброєносця при знатному лицарі, нерідко разом із ним беручи участь у походах. У 21 рік їх урочисто посвячували в лицарі. Війна, Бог, любов – ось основа життя середньовічного лицаря. Вірність „пані серця”, відданість сюзерену, лицарська честь не виключали грубість, приниження, утиск залежних, простих людей. Постійна ворожнеча знатних кланів між собою, війни, боязнь повстань із боку залежних селян – усе це нерідко виправдовувало культ сили, хитрощі, влади над людьми, що достатньо яскраво відображено у великих творах літератури, присвячених цій епосі.

Виховання дітей селян мало стихійний практичний характер. Ним займалися батьки в повсякденній праці в будинку, на земельній ділянці. Його складові: фізичне (витривалість, спритність, фізична сила); трудове (формування трудових навиків, участь у праці разом із дорослими); моральне (підкорення батьку, феодалові, тілесні покарання); релігійне (заучування молитви, участь в обрядах) виховання.

Виховання і освіта жінок також мали класовий характер. Дівчата знатного походження виховувалися в сім’ї, а пізніше їх відправляли в жіночі монастирі. Їх учили читати і писати, а в монастирях – латинській мові і благородним манерам. Залучаючись до культури, освіти, вони впливали на формування гуманістичних норм поведінки в суспільстві, могли пом’якшити, навіть своєю присутністю, жорстокість лицарів – чоловіків. Відомо, наприклад, що хустка, яку кинула жінка між двома готовими до поєдинку лицарями, могла запобігти дуелі і викликати примирення. Дівчата з непри-

вілейованих верств навчалися вдома умінню вести господарство, вчилися рукоділлю і церковним настановам.

З XI століття починається стійкий розвиток середньовічних шкіл, система освіти удосконалюється. Церковна освіта і виховання мали два види – внутрішній, для тих, хто жив у монастирях, і зовнішній – для тих, хто приходив на заняття з родини. Для останніх виховання здійснювалося як в християнській сім'ї, так і в церковних школах, у той час найпоширеніших, в основі яких були монастирські школи (при абатствах), скрипторії (при кафедральних соборах) і приходські (парафіяльні). Монастирські школи почали готувати тільки служителів церкви, і основними предметами в цих школах були латинь і катехізис (питання і відповіді). У перших двох школах система освіти була майже ідентичною. Ці школи, які давали всебічну, за мірками Середньовіччя, освіту, створювалися, як правило, при кафедрах єпископів у великих містах. Не дивлячись на те, що виховання і навчання мали яскраво виражений теологічний характер, ці школи сприяли розповсюдженню писемності, підвищенню загальної культури населення країн Західної Європи.

Усе навчання в школах раннього Середньовіччя проходило як індивідуальна робота учня з учителем. Кожен учень навчався в повній незалежності від свого сусіда, властивим йому темпом. У більш пізній час стає домінуючою індивідуально-груповою системою освіти: у одній групі збирали учнів із різним рівнем підготовки, заняття проводилися без установленого розпорядку, дітей приймали в школу протягом року. Школу відвідували хлопчики 7-15 років. Головне завдання навчання – вивчення латинської мови. Учні спочатку зазубрювали молитви і псалми, а потім училися читати релігійні книги. Деякі учні йшли далі. Опанувавши техніку читання, вони зверталися до вивчення письма і багато часу присвячували каліграфії. Багато сил віддавали співу і освоєнню арифметики (не далі 4-х дій). Навчання проводилося катехізисним методом, учбовий матеріал і дисципліна „забивалися” в голови за допомогою різки та інших тілесних покарань (особливо суворо у внутрішній школі). Освоївши елементарний рівень знань, кращі учні монастирських і соборних шкіл вивчали так звані „сім вільних мистецтв” – основні дисципліни, які були відомі Середньовіччю і які були потрібні в практичному житті.

Середньовіччя успадкувало від античності ту основу, на якій будувалася вся система подальшої освіти. У монастирських школах, а особливо в соборних (кафедральних), освіта для здібніших, старанних учнів переходила на більш поглиблений рівень вивчення „семи вільних мистецтв”. Вивчення „вільних мистецтв” у цих школах було поділене на два етапи. Спочатку учні проходили базовий курс – „trivium”, куди входили латинська граматики, риторика і діалектика. Ці три науки закладали базу для підготовки освіченої людини. Граматика вважалася „матір'ю всіх наук”, діалектика давала формально-логічне знання, основи філософії і логіки, риторика учила правильно і виразно говорити.

За наявності в учня здібностей і грошей для продовження освіти, він переходив до вищого ступеня – „quadrivium”. До складу квадрівіума входили арифметика, астрономія, музика і геометрія (в рамках курсу геометрії давалися і відомості з географії, але досить мізерні). „Математичні дисципліни” – арифметика, музика, геометрія і астрономія мислилися як науки про чисельні співвідношення, що були в основі світової гармонії.

Вершиною освіти над усіма „вільними мистецтвами” вважалося богослов’я – вища з наук в уявленні середньовічної культури. У епоху Відродження схоластичне богослов’я поступилося титулом „цариці наук” філософії, але філософія гуманістів довгий час відрізнялася від богослов’я лише дещо вільнішим поглядом на світ, але не світоглядом.

Учнів у школах називали школярами (від латинського слова *schola* – школа). Ними були мандрівні школярі – ваганти, або голіарди, що походили з міського, сільського, лицарського середовища, нижчого кліра. Навчання в школах велося латинською мовою, тільки в XIV столітті з’явилися школи з викладанням національними мовами. Середньовіччя не знало стійкого поділу школи на початкову, середню і вищу, врахування специфіки дитячого і юнацького сприйняття і психології. Релігійна за змістом, формою освіта мала словесно-риторичний характер. Початки математики і природничих наук викладалися уривчасто, описово, часто у фантастичній інтерпретації. Система церковної освіти, що склалася, не задовольняла зростаючих потреб суспільства. Життя вимагало не ілюзорних, а практичних знань. Це викликало побоювання ортодоксальних богословів, які прозвали практичні науки „перелюбними”.

Організація і зміст освіти зберігаються в основних рисах і в період розвиненого Середньовіччя (XI-XIV ст.). Разом із тим, монархічні режими низки країн Європи прагнуть зосередити владу в своїх руках, на відому самостійність претендують міста, посилюється роль міської культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Верже Ж.* История средневекового университета. Прототипы. Премьера книги / Ж. Верже // Вестник высшей школы. – 1991. – № 10. – С. 100-108; 1992. – № 1. – С. 98-106.
2. *Дэниел К.* Англия. История страны / Кристофер Дэниел ; [пер. с англ.]. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2007. – 480 с.
3. *Квеннел Ч. Г. Б.* История повседневной жизни Англии: 1066-1499 / Ч. Г. Б. Квеннел, М. Квеннел ; [пер. с англ. В. В. Найденова]. – Смоленск : Русич, 2006. – 304 с.
4. *Кин М.* Рыцарство / М. Кин ; [пер. с англ. И. А. Гогоевой]. – М. : Научный мир, 2000. – 520 с.
5. *Порьяз А. В.* Университеты / А. В. Порьяз // Мировая культура Средневековья. – М., 2001. – С. 382-383.
6. *Реале Дж.* Генезис, развитие и распад схоластики / Дж. Реале, Д. Антисери // Западная философия от истоков до наших дней. – СПб. : ТООТК „Петрополис”, 1994. – Т. 2. Средневековье. – С. 77-210.
7. *Тарасов Н. Д.* Культурно-исторические картины из жизни Западной Европы IV – XVIII вв. // Хрестоматия по истории педагогики / сост. И. Ф. Свадковский. – М., 1936. – Т. 1. – С. 39-71.
8. Школа и педагогика в средние века и эпоху Возрождения // История образования и педагогической мысли за рубежом и в России : уч. пособ. для вузов ; [под ред. З. И. Васильевой]. – М. : Издательский центр „Академия”, 2001. – С. 55-66.

*Борис Ерасов,
Татьяна Тищенко*

ОБРАЗОВАНИЕ В СТРАНАХ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ ЭПОХИ СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

Освещены результаты исследования тенденций развития образования в эпоху Средневековья, раскрыты исторические основы обучения в странах Западной Европы.

Ключевые слова: монастырские школы, муниципальные школы, рыцарское воспитание, тривиум, квадриум, схоластика.

*Borys Erasov,
Tetyana Tyshchenko*

EDUCATION IN COUNTRIES OF THE WESTERN EUROPE IN THE MIDDLE AGES

Results of trends research in progress of education in the Middle Ages are presented; the historical bases of the scholastic education in the countries of Western Europe are considered.

Keywords: monasterial schools, municipal schools, knight education, trivium, quadrium, scholastic.

Одержано 7.09.2009, рекомендовано до друку 10.10.2009 р.